

Інтелігенція і влада. – Одеса, 2004. – №3. – С.193-196; Ніколіна І.І. Вчительство Поділля у 1920-х – 30-х рр. ХХ ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2005. – С.156-161 та ін.; 4. Мельничук І.П., Петренко В.І., Кравченко П.М. Документи державного архіву Вінницької області про настрої сільської інтелігенції Поділля у 1920-і рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Кошобинського. – Серія: Історія. – Вінниця, 2006. – Вип.11. – С.340-343; 5. ДАВО. – Ф.Р-254. – Оп.1. – Спр.2. – Арк. 92; 6. Там само. – Арк.42; 7. Там само. – Арк.62; 8. Там само. – Ф.Р-510. – Оп.1. – Спр.129. – Арк.28; 9. Там само. – Ф.Р-254. – Оп.1. – Спр.285. – Арк.96; 10. Ніколіна І.І. Вказ. праця. – С.157; 11. ДАВО. – Ф.Р-254. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.20; 12. Там само. – Арк. 50; 13. Там само. – Арк.118; 14. Там само. – Арк.27; 15. Ніколіна І.І. Вказ. праця. – С.160

В.П. Рекрут

ВІННИЦЬКИЙ ЕТАП ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДМИТРА МАРКОВИЧА (1918 – 1919 РР.)

Серед видатних діячів Української революції 1917-1921 рр. чільне місце займає постать українського письменника, подвижника кооперативного руху та державного діяча УНР Дмитра Васильовича Марковича (07.11.1848 – 09.12.1920 рр.). Для подолан він пам'ятний тим, що на Вінниччині розкрилися його якості як лідера кооперативного руху, провідника Союзу подільських українців, першого голови Подільської губернської української ради. Саме у Вінниці Д. Марковичу довелося брати участь у становленні Директорії УНР та працювати міністром юстиції в уряді С. Остапенка. Доля розпорядилася так, що у нашому місті 9 грудня 1920 р. скінчилося життя цього вірного сина українського народу, котрий понад 50 років плідно працював на літературній ниві, впроваджував кооперацію на Волині та Поділлі, намагався службою в державних установах УНР наблизити щасливе майбутнє “безцінній коханій Україні”.¹

Постать Д. Марковича широко висвітлена в сучасній українській історіографії. Його діяльність на літературній ниві глибоко розкрили дослідники, зокрема О. Засенко у передмові до перевиданих вперше за більш, ніж шістьдесят років творів письменника, які увійшли в збірку “По степах та хуторах” (Київ: “Дніпро”, 1991).² У кінці 1992 р. визначною подією стала публікація “Я ніколи не забував про свій народ” вінницьких краєзнавців Л. Шпильової і М. Становича.³ У поданому авторами нарисі глибоко і всебічно розглянуті віхи життя і творчої праці письменника і чи не вперше висвітлені маловідомі сторінки його участі в громадських справах і Україні, зокрема Поділлі. Декілька цікавих публікацій про Д. Марковича з'явилися в останні роки в журналах “Слово і час”⁴ і “Дивослово”,⁵ зокрема статтях І. Немченко, Ф. Білецького, В. Сороки та інших.

Подією у дослідженні творчої спадщини Д. Марковича стала дисертація С.А. Панченко “Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця ХІХ - початку ХХ століття” (Запоріжжя, 2000 р.)⁶. Дисертант з глибоким знанням генези літературної творчості письменника та засобами наукового аналізу спадщини письменника довела неабияке значення його новаторських методів формування новітніх течій у розвитку української літератури.

Комплексний підхід у дослідженні кооперативної, громадсько-політичної діяльності Д. Марковича здійснив автор цієї публікації в книзі “З людьми і для людей...” (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ – початок ХХ ст.)⁷. Але у всіх вищезгаданих працях мало висвітлена діяльність Дмитра Васильовича у правничій сфері, особливо в роки Української революції, активним учасником якої він був.

У статті автор ставить за мету висвітлити маловідомі сторінки правничої діяльності Д. Марковича (кінець 1918 – початок 1919 рр.) та акцентувати увагу на його участі у підготовці антипогромницьких заходів Директорії УНР.

Після зречення гетьмана П. Скоропадського у новому уряді Директорії під головуванням В. Чехівського місця Д. Марковичу не знайшлося. Дмитро Васильович склав свої повноваження і відбув з Києва до Вінниці, де він сподівався “одпочити, од’їстися і тоді повернутися” до нових державних справ.⁸ Перебуваючи у Вінниці, листом 31 грудня 1918 р. до С. Шелухина – виконуючого обов’язки міністра юстиції в уряді В. Чехівського – письменник подав низку слушних порад і пропозицій щодо прийняття нових законів, кадрової політики та призначень у міністерстві і поділився міркуваннями щодо власної долі. Зокрема, він радить терміново прийняти закон про мову, наголошуючи про непевність ситуації і необхідність негайного запровадження цього закону, адже, на його думку, “раз ми запізнилися й знову можемо спізнитися”.⁹ Одним із позачергових заходів, на переконання Д. Марковича, потрібно було провести негайну українізацію суду і прокуратури, підібрати й розставити свідомих українців на ключові посади у Генеральному суді і на

місцях. Він запропонував декількох відданих Україні працівників на призначення, але найбільше звернув увагу на противників і пристосуванців у системі судочинства республіки. Зокрема, характеризуючи голову Черкаського суду: “мерзавець і ...бездар, якого давно треба було викинути” і який мав зв’язки з жандармами ще у Житомирському суді, Д. Маркович запропонував його звільнити.¹⁰ До речі, голова згаданого суду К. Конахович продовжував працювати і лише після приходу Д. Марковича на посаду міністра юстиції його 15.02.1919 р. звільнили від займаної посади.¹¹ З іншого боку, Дмитро Васильович опікувався долею прокурора Вінницького окружного суду Якубовського, якого було заарештовано “хлопцями” 17 грудня 1918 р., але йому не пред’явлено ніякого звинувачення. Ймовірно, за клопотанням Д. Марковича, який ознайомився з справою і не знайшов нічого “абсолютно кримінального, чи злочинного”, 30 грудня прокурора звільнили, але він був повністю деморалізований. З цього приводу письменник прохав міністра надати Якубовському відпустку і прийняти його відставку у зв’язку з неможливістю після арешту виконувати обов’язки прокурора.¹² Загалом, Д. Маркович висловив своє бачення подальшої розбудови системи судочинства в державі і у листі повідомив наміри щодо своєї участі в державних справах: “Що торкається мене, то коли мене поставлять і виберуть в Ген. Судді, то я прийму.”¹³ Враховуючи напрямок нового уряду до встановлення влади за трудовим принципом, він повідомив С. Шелухина, що залишається у Вінниці: “Я тут потрібний: треба вибрати до Конгресу кращих і поміркованих людей, а я маю великий вплив і все для того зроблю”.¹⁴

Таким чином, перебуваючи поза державною службою Д. Маркович активно впливав на формування дійової українізованої системи судочинства та правового нагляду в державі, намагався передати новому уряду свій багаторічний досвід діяльності у правовій сфері.

Необхідно зазначити, що питання правового забезпечення діяльності Директорії УНР вимагали негайного вирішення. Відсутність Конституції УНР, нагальна потреба у законодавчій базі щодо земельного питання, наведення порядку у системі влади та на місцях ставили перед Директорією завдання надмірної ваги. На наш погляд, розбіжності у поглядах членів Директорії на майбутній устрій УНР призвели до того, що ці надзвичайно важливі питання залишилися поза першочерговою увагою законотворчої діяльності і, на жаль, мали негативні наслідки для подальшої боротьби українського народу за власну державність. Не останнє місце у кризових явищах правового забезпечення відіграла відсутність національно спрямованого кадрового потенціалу, котрий після подолання Гетьманату потребував оновлення свідомими фаховими спеціалістами. Враховуючи невідкладність цієї проблеми, величезний досвід і відданість українській ідеї, Директорія УНР запросила Д. Марковича повернутись до державної праці (незважаючи на його поважний вік (71 рік).

Дійсно, на засіданні від 10. 01. 1919 р. під головуванням В. Чехівського, С. Шелухина і О. Мицюка Рада Народних Міністрів ухвалила кандидатуру Д. Марковича на посаду “найвищого судді”, і він був змушений перервати короткий відпочинок та знову приступити до виконання державних справ.¹⁵

У січні 1919 р. під потужним натиском більшовицького війська виникла неминучість втрати Києва, що змусило уряд УНР покинути місто і 2 лютого 1919 р. переїхати до Вінниці. Неспроможність соціалістичного уряду В. Чехівського (він був противником війни з більшовиками) навести лад в країні спонукала до його швидкої відставки. Наказом від 31 січня 1919 р. (Ч. 115) Директорія прийняла демісію уряду В. Чехівського і доручила професору С. Остапенку “скласти нову Раду Міністрів Української Народної Республіки”.¹⁶ Призначенням правого уряду Директорія мала за мету пошук шляхів захисту завоювань Української держави від зовнішньої загрози – військових дій більшовиків, денікінців та стабілізації ситуації у самій УНР. З формуванням Кабінету С. Остапенка, за твердженням В. Верстюка, основна мета нового уряду полягала: “По-перше, у пошуку шляхів до визнання та підтримки Антантою, по-друге, консолідації демократичних несоціалістичних соціальних груп та політичних сил, які бажали будувати незалежну УНР, по-третє, організації української армії, підвищенні її боєздатності”.¹⁷ Але попередній договір України з Німеччиною та Австро-Угорщиною, за висновками С. Литвина, “був ножем у спину Антанті”.¹⁸ Тому всі намагання українських дипломатичних місій встановити дієві контакти з представниками Антанті натикалися на прохолодні обіцянки або відверте приниження української державності та її керівників. Незважаючи на доброзичливу Декларацію уряду від 17 лютого: “Шляхетна Франція, одушевляючись ідеалами свободи, культури і права, вкупі з другими державами Антанті та Сполученими Штатами Північної Америки готова підтримати нас і спільно вступити в рішучу боротьбу з більшовиками”, – французька сторона, серед учасників антантівської коаліції, проявляла

найбільшу зневагу до УНР.¹⁹ Вони не бачили місця незалежній Україні на європейській мапі і залишалися переконаними прихильниками “єдиної неделимої” Росії.

Французька сторона висунула безапеляційну вимогу відставки С. Петлюри й О. Андрієвського та запропонувала надзвичайно принизливі умови для Української республіки. Французи бачили себе повними господарями і бажали взяти під своє загальне керування як фінанси, так і залізницю. Вони не визнавали влади Директорії, пропонували влаштування так званої “української зони” і т. ін. На черговому раунді переговорів в м. Бірзулі (нині Котовськ Одеської області) українська делегація на чолі з С. Остапенком змушена була негайно припинити переговори і, за згадкою І. Мазепа, з “почуттям, що французьке командування – це ворожа нам сила”, повернулася додому. Подальші переговори з французами в Одесі не давали для УНР бажаного результату і на вимогу створеного 22 березня Комітету охорони республіки (В. Чехівський) були припинені.²⁰

До складу новоствореного уряду С. Остапенка запросили Д. Марковича. На засіданні Директорії УНР від 13. 02. 1919 р. його кандидатуру затвердили керуючим справами Міністерства юстиції Кабінету Народних Міністрів УНР.²¹ Вже 16 лютого на засіданні Директорії була прийнята постанова про призначення Д. Марковича “заступником голови в засіданні Ради Народних Міністрів” і він активно приступив до законотворчої діяльності та впорядкування правових засад громадянського суспільства.²² За короткий термін новий міністр юстиції провів чистку судового та прокурорського апарату на підпорядкованих УНР територіях, укріпив склад міністерства, зокрема своїм радником і виконуючим обов’язки товариша міністра юстиції запросив А.М. Лівичького.²³ Саме у Вінниці Міністерство юстиції розробило такі закони УНР: 1. Закон “Про полегшення долі громадян, що їх покарано гетьманськими та австро-угорськими військово-польовими судами”. 2. Закон “Про амністію осіб, які вчинили на території України за час з 29 квітня до 14 грудня 1918 року нового стилю включно злочини проти влади гетьмана України”. 3. Закон “Про скасування Державного сенату та утворення Надвищого суду УНР на підставі Закону Центральної Ради”. 4. Закон “Про відповідальність за образу національної честі та достоїнності”. 5. Закон “Про відновлення гарантії недоторканності особи на території УНР”. 6. Закон “Про спекуляцію”.²⁴

Аналіз розроблених законів показує, що законодавці Директорії УНР намагались повернути законодавчу базу країни до чинності правових актів, прийнятих Українською Центральною Радою та захищали права громадян, які постраждали від попереднього гетьманського режиму. На засіданнях Ради Народних Міністрів 17, 20, 22, 25 лютого, на котрих головував Д. Маркович, була прийнята низка важливих рішень та законопроектів. Серед значної кількості документів виділимо положення про єврейське громадське самоврядування, розгляд і затвердження розробленого Д. Марковичем статуту надзвичайної слідчої комісії в м. Житомирі, підготовку тексту звернення Директорії до українського народу щодо негайного припинення єврейських погромів і покарання організаторів погрому в м. Проскурові тощо.

Необхідно зазначити, що за попередні роки своєї діяльності Д. Маркович мав досить великий досвід боротьби проти розпалювання ворожнечі між євреями і українцями. Ще проживаючи на Волині 1900-1913 рр., він жорстко виступив проти тамтешніх провідників “Союзу руського народу”, які при підтримці вищих релігійних сановників Почаївської лаври сіяли ненависть до єврейського населення та штучно створювали конфліктні ситуації на території губернії. Його боротьба закінчилася трагічно: релігійні фанатики із числа активістів “Союзу” спалили клуню разом із значними запасами зерна, а влада організувала проти нього кримінальну справу провідником якої, напевно, був вищезгаданий п. К. Коначович.²⁵ На наше переконання, саме за ініціативою Міністерства юстиції, очолюваного Д. Марковичем, реакція Директорії на єврейські погроми була такою рішучою. Зокрема, в листівці УНР, датованою лютим 1919 р., читаємо: “Із-за того, що знаходяться окремі особи спекулянтів, або групи жидів, які стоять на ґрунті большевизму, не можна всіх жидів як націю обвинувачувати... Погром жидів – це сором для всякої свідомої нації, а для нас, українців, особливо тепер, коли ми боремося за те, щоб завести лад, порядок, рівність і братерство всіх, хто живе на нашій землі, будь то жид, татарин, чи циган”.²⁶ На жаль, такі застереження не припинили епізодичні погромницькі ексцеси особливо з боку так званих вільних отаманів різної політичної орієнтації.

Серед інших рішень Ради Народних Міністрів УНР під головуванням Д. Марковича виділяються державні акти щодо надання матеріальної допомоги батькам загиблих козаків та постраждалим від більшовицького терору. Так, дочці страченого більшовиками члена УЦР І.М. Пугача була призначена щорічна пенсія у розмірі 3000 крб., вдові члена Вінницького окружного суду Олені Лам та сім’ї колишнього судового слідчого О. Чернявського виділили значні

кошти з державної скарбниці. Значні кошти виділялися на боротьбу з епідеміями, утримання дитячих навчальних закладів та просвітницьку роботу серед селянства тощо.²⁷

Критична ситуація з постачанням продуктів харчування і забезпеченням війська необхідним озброєнням змусила Директорію створити надзвичайні торговельно-фінансові місії для налагодження контактів з іншими країнами світу. Згідно Закону "Про посилку до Франції, Бельгії та Італії надзвичайних торговельно-фінансових місій" Д. Маркович був включений до складу урядової делегації для поїздки в Італію.²⁸ На початку березня 1919 р. місія відбула до Одеси для оформлення візових процедур. На цьому законотворча діяльність Д. Марковича у Міністерстві юстиції УНР припинилася.

Таким чином, за короткий термін державної діяльності на посаді "найвищого судді" УНР та міністра юстиції в уряді С. Остапенка Дмитро Маркович проводив українізацію апарату судочинства і прокурорського нагляду, направляв роботу Міністерства на забезпечення правопорядку на території УНР та займався розробкою законодавчої бази щодо захисту честі і гідності громадян молодій українській державі. Директорія УНР та органи юстиції під керівництвом Д. Марковича в складних зовнішніх і внутрішніх політичних умовах намагалися рішуче протидіяти проявам анархізму та погромницьких настроїв щодо єврейського населення, що в значній мірі вплинуло на скорочення жертв серед єврейського населення на контрольованих Директорією українських територій.

У наступній розробці даної теми перспективними є дослідження діяльності Д. Марковича в умовах присутності на Поділлі у кінці 1919 – середині 1920 рр. польської військової влади та його ставлення до спільної польсько-української боротьби проти більшовиків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Масенко О. "Треба жити по-новому, люблячи людей..." // Маркович Д. По степах та хуторах. – К.: Дніпро, 1991. – С.454; 2. Там само; 3. Шпильова Л., Станович М.. Я ніколи не забував про свій народ // Вісниччина. 1992. 28 листопада, 5, 19, 26 грудня; 4. Демченко І. Вистежуючи іскру добра // Слово і час. - 1993. – №11. – С.61 – 65; 5. Білецький Ф. "Нсабнякий белетристичний талант" (Штрихи до портрета Дмитра Марковича) // Дивослово. – 1995. – №5-6. – С.5-9; 6. Панченко С.А. Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття: Дис. канд. філолог. наук. – Запоріжжя, 2000. – С.160; 7. Рекрут В.П. "З людьми і для людей..." (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ – початок ХХ ст.) – Вінниця: ПП Балюк, 2006. – 408с.; іл.; 8. Нац. б-ка ім. ак. В. Вернадського. Інститут рукопису: Ф. – ХІ. – Спр.1114; 9. Там же; 10. Там же; 11. Центральний державний архів вищих органів влади в Україні (далі: ЦДАВО України). – Ф.1065. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.91; 12. Нац. б-ка ім. ак. В. Вернадського. Інститут рукопису: Ф. – ХІ. – Спр.1114; 13. Там же; 14. Там же; 15. ЦДАВО України: Ф.1065. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.43 – 46зв.; 16. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – №10; 17. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Том1/ Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С.14 – 15; 18. Литвин Сергій. Суд історії: Симон Петлюра... – С.242; 19. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Том 1 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С.15; 20. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К.: Темпора, 2003. – С.95; 21. ЦДАВО України: Ф.1092. – Оп.6. – Спр.2. – Арк.10 – 11; 22. Там же. – Арк.13; 23. ЦДАВО України: Ф.1065. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.91; 24. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – №8; 25. Рекрут В.П. "З людьми і для людей..." – С.252; 26. Бібліотека державного архіву Хмельницької області. Листівки УНР. – №56; 27. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т.1. – С.269-289; 28. Лисий А.К., Лойко О.Г.. До питання про перебування Директорії в Вінниці у лютому – березні 1919 р. // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. Збірник наукових праць. – К., 1999. – С.201-207.

Л.М.Романець, Ю.А.Зінко, І.М.Романюк

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ТИСК НА ВЧИТЕЛЬСТВО ВІННИЧЧНИНИ У ПОВОЄННІ РОКИ

Новосенний період був часом широкомасштабного ідеологічного наступу сталінізму, що мав на меті втримати під контролем духовне життя народу, розвиток суспільної думки та суспільних процесів. Під особливо пильним контролем комуністичної влади опинилась система освіти та учительство, від ідейної спрямованості якого, переконливості та політичної активності залежало, яким виросте молоде покоління.